

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ЭКОЛОГИЯ ЖӘНЕ ТАБИҒИ РЕСУРСТАР МИНИСТРЛІГІ
"БАЛЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҒЫЛЫМИ-ӨНДІРІСТІК ОРТАЛЫҒЫ" ЖШС
"ГИДРОБИОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ" МЕКЕМЕСІ

МИНИСТЕРСТВО ЭКОЛОГИИ
И ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОО «НАУЧНО-ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ ЦЕНТР РЫБНОГО ХОЗЯЙСТВА»
УЧРЕЖДЕНИЕ «ИНСТИТУТ ГИДРОБИОЛОГИИ И ЭКОЛОГИИ»

М. Т. Баймуканов, К. Б. Исбеков, А. У. Шагилбаев,
А. М. Баймуканова, Ж. А. Сыдыкова, С. Е. Рыскулов,
М. К. Сиражитдинова, Д. А. Сеиткожина,
А.А. Искаков, Ж. М. Баймуканова

**КАСПИЙ ИТБАЛЫҒЫН (*PUSA CASPICA GMELIN, 1788*)
СОЛТҮСТІК КАСПИЙ ҚОРЫҚ АЙМАҒЫН
ҚОРҒАУ БАСЫМДЫҒЫНА ҚОСУ ТУРАЛЫ ҰСЫНЫС**

**РЕКОМЕНДАЦИЯ О ВКЛЮЧЕНИИ КАСПИЙСКОГО ТЮЛЕНЯ
(*PUSA CASPICA GMELIN, 1788*)
В ПРИОРИТЕТ ОХРАНЫ ЗАПОВЕДНОЙ ЗОНЫ
СЕВЕРНОГО КАСПИЯ**

АЛМАТЫ, 2023

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ЭКОЛОГИЯ ЖӘНЕ ТАБИҒИ РЕСУРСТАР МИНИСТРЛІГІ
"БАЛЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҒЫЛЫМИ-ӨНДІРІСТІК ОРТАЛЫҒЫ" ЖШС
"ГИДРОБИОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ" МЕКЕМЕСІ**

**МИНИСТЕРСТВО ЭКОЛОГИИ
И ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОО «НАУЧНО-ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ ЦЕНТР РЫБНОГО ХОЗЯЙСТВА»
УЧРЕЖДЕНИЕ «ИНСТИТУТ ГИДРОБИОЛОГИИ И ЭКОЛОГИИ»**

М. Т. Баймуканов, К. Б. Исбеков, А. У. Шагилбаев,
А. М. Баймуканова, Ж. А. Сыдыкова, С. Е. Рыскулов,
М. К. Сиражитдинова, Д. А. Сеиткожина,
А. А. Исаков, Ж. М. Баймуканова

**КАСПИЙ ИТБАЛЫҒЫН (*PUSA CASPICA GMELIN, 1788*)
СОЛТҮСТІК КАСПИЙ ҚОРЫҚ АЙМАҒЫН ҚОРҒАУ
БАСЫМДЫҒЫНА ҚОСУ ТУРАЛЫ ҰСЫНЫС**

**РЕКОМЕНДАЦИЯ О ВКЛЮЧЕНИИ КАСПИЙСКОГО
ТЮЛЕНЯ (*PUSA CASPICA GMELIN, 1788*) В ПРИОРИТЕТ
ОХРАНЫ ЗАПОВЕДНОЙ ЗОНЫ СЕВЕРНОГО КАСПИЯ**

АЛМАТЫ, 2023

Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігі
"Балық шаруашылығы ғылыми-өндірістік орталығы" ЖШС
"Гидробиология және экология институты" мекемесі

Министерство экологии и природных ресурсов Республики Казахстан
ТОО «Научно-производственный центр рыбного хозяйства»
Учреждение «Институт гидробиологии и экологии»

ISBN 978-601-80938-4-5

УДК 59

ББК 28.6

Р33

М. Т. Баймуқанов, К. Б. Исбеков, А. У. Шагилбаев, А. М. Баймуқанова, Ж. А. Сыдықова, С. Е. Рыскулов, М. К. Сиражитдинова, Д. А. Сеитқожина, А.А. Исқаков, Ж. М. Баймуқанова Каспий итбалығын (*Pusa caspica Gmelin, 1788*) Солтүстік Каспий қорық аймағын қорғау басымдығына қосу туралы ұсыныс // ЖК «DO-Design factory», Алматы, 2023. 36 б.

М. Т. Баймуқанов, К. Б. Исбеков, А. У. Шагилбаев, А. М. Баймуқанова, Ж. А. Сыдықова, С. Е. Рыскулов, М. К. Сиражитдинова, Д. А. Сеитқожина, А.А. Исқаков, Ж. М. Баймуқанова Рекомендация о включении каспийского тюленя (*Pusa caspica Gmelin, 1788*) в приоритет охраны заповедной зоны Северного Каспия // РКП «DO-Design factory», Алматы, 2023.. 36 с.

"Балық шаруашылығы ғылыми-өндірістік орталығы" ЖШС Ғылыми кеңесімен бекітілді және баспасөзге ұсынылды (2023 жылғы 16 наурыздағы № 1 отырыс хаттамасынан № 7 үзінді)

Утверждено и рекомендовано к печати Ученым Советом ТОО «Научно-производственный центр рыбного хозяйства» (выписка № 7 из протокола заседания № 1 от 16 марта 2023 г.)

Қорық аймағында Каспий итбалығының мекендейтін жерлерін сақтау үшін қорық учаскелерін ұйымдастыру мақсатында қорық аймағының басымдығына Каспий итбалығының популяциясын сақтауды қосу ұсынылады, бұл Солтүстік Каспий қорық аймағының шектеулі учаскелерінде қорық режимін орнатуға мүмкіндік береді.

С целью организации в заповедной зоне заповедных участков для сохранения местообитаний каспийского тюленя рекомендуется включить в приоритет заповедной зоны сохранение популяции каспийского тюленя, что позволит устанавливать заповедный режим на ограниченных участках заповедной зоны Северного Каспия.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасының Экология және табиғи ресурстар министрлігі қаржыландырады (грант № br10264205). Авторлар "Теңізшевройл" ЖШС-не осы ұсыныстарды шығаруға көмектескені үшін алғыс білдіреді.

Данное исследование финансируется Министерством экологии и природных ресурсов Республики Казахстан (грант № BR10264205). Авторы благодарят ТОО «Тенгизшевройл» за помощь в издании настоящих рекомендаций.

ISBN 978-601-80938-4-5

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	4
Каспий итбалығының шарттары мен өмір салты	5
Солтүстік Каспийдің қазақстандық бөлігінде Каспий итбалығын сақтаудың заңнамалық негіздері.....	7
Каспий итбалығын сақтау үшін ерекше қорғалатын табиғи аумақты құрудың теориялық негіздері.....	10
Ұсыныс	15
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	28

СОДЕРЖАНИЕ

Введение	16
Условия и образ жизни каспийского тюленя.....	17
Законодательные основы сохранения каспийского тюленя в казахстанской части Северного Каспия	19
Теоретические основы создания особо охраняемой природной территории для сохранения каспийского тюленя	22
Рекомендация	27
Список использованной литературы.....	32

Кіріспе

Каспий итбалығы-жойылып кету қаупі төнген түр (Endangered), бұл мәртебе 2008 жылы Халықаралық табиғатты қорғау одағының (IUCN) Қызыл тізімінде белгіленген [1]. 2017 жылы қоныс аударатын жабайы табиғат түрлерін сақтау туралы Конвенция [2] түрдің аталған мәртебесін растады және Каспий маңы мемлекеттерін оны сақтау үшін халықаралық келісімдер жасауға шақырды. 2020 жылы Каспий итбалығы Қазақстан Республикасының сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген жануарлар түрлерінің тізбесіне енгізілді [3]. Түрдің барлық Каспий маңы елдерінде ұқсас мәртебесі бар [4,5].

2021 жылы түрлердің тіршілік ету комиссиясы және МСОП қорғалатын аумақтар жөніндегі дүниежүзілік комиссия Каспий маңы мемлекеттері мамандары мен халықаралық сарапшылардың қорытындылары негізінде Каспий итбалықтарының үш негізгі мекендеу орындарына Important Marine Mammal Area (IMMA) халықаралық мәртебесі берілгенін хабарлады [6]: өсіру үшін қажетті Солтүстік Каспийдің мұз алқаптарына; көші-қон және қоректену аймақтарына; көктемгі және күзгі шоғырлану орындарына; Каспийдің жалғыз теңіз сүтқоректілерін сақтау мақсатында ЕҚТА құру кезінде белгіленген аудандарды басымдықтар ретінде қарастыру ұсынылады.

Алайда, Каспий итбалығы Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі мемлекеттік қорғалатын табиғи аумақты қорғаудың басым бағыттарының қатарына кірмейді [7]. Сондықтан қазіргі ұсыныстар осы олқылықтың орнын толтыруға бағытталған.

Каспий итбалығының шарттары мен өмір салты

Каспий теңізі – Еуропа мен Азияның түйіскен жерінде орналасқан планетаның ең үлкен континентальды су қоймасы, ол меридиандық бағытта солтүстіктен оңтүстікке қарай 1030 км-ге дейін, ал батыстан шығысқа қарай ені 196 км-ден 435 км-ге дейін созылады. Каспий теңізіне 130-дан астам өзен құяды, бірде-бір өзен ақпайды, теңіздің Дүниежүзілік мұхитпен байланысы жоқ және оның тұздылығы мұхит суларынан әлдеқайда төмен, 6-дан 13 промиллеге дейін [8,9].

Геоморфологиялық және гидрометеорологиялық жағдайларға сәйкес Каспий теңізі шартты түрде үш бөлікке бөлінеді: Солтүстік, Орталық және Оңтүстік Каспий. Солтүстік және Орталық Каспий арасындағы шартты шекара ретінде әдетте Шешен аралын Түпқараған мүйісімен, ал орта және Оңтүстік Каспий арасында Жилой аралы – Куули мүйісімен байланыстыратын сызық қабылданады. Солтүстік Каспий-Каспий теңізінің ауданы бойынша ең кіші және таяз бөлігі, орташа тереңдігі 4-5 м, Орталықта - тереңдігі 600-700 м, Оңтүстігінде-1025 м дейін жетеді.

Каспий теңізі жартылай қататын су айдыны, ондағы мұз жамылғысының қалыптасуы қыстың ауырлығына байланысты, Солтүстік Каспий үшін градус-күндердің қосындысы бойынша бес түрге бөлінеді: өте қатал қыс, қысы қатал, қысы қоңыржай, қысы жұмсақ, қысы өте жұмсақ [10].

Қыстың түрлеріне қарамастан, жыл сайын тұрақты мұз жамылғысы оның солтүстік бөлігінде ғана қалыптасады, бірақ қатал қыста мұз шеті Орталық Каспийге шамамен

Түпқараған түбегінің оңтүстік шетінің деңгейіне дейін жылжи алады, ал өте ауыр жағдайда ол теңіздің оңтүстік бөлігіне жартылай еніп, одан әрі жағалауда қалыптасады.

Каспий итбалығы-теңіз сүтқоректісі, Каспий теңізінің эндемигі, ихтиофаг, балықтармен және кейбір су омыртқасыздарымен – асшаяндармен, амфиподтармен, моллюскалармен қоректенеді. Итбалықтар атмосфералық ауамен тыныс алады, бірақ тамақ іздеп 200 метр тереңдікке жетіп, демін 20 минутқа дейін ұстай алады [11]. Бұл қырықаяқтылардың ең кішкентай өкілі - ересек жануардың ұзындығы мұрын ұшынан артқы жүзгіштердің соңына дейін 120-170 см, орташа салмағы 50-60 кг, бірақ ең үлкен семіздікпен 90 кг-ға жетуі мүмкін [1,12,13].

Каспий итбалығы бүкіл теңізде таралған және көбеюге, түлеуге және қоректенуге байланысты маусымдық миграциямен сипатталады.

Қыркүйек айынан бастап итбалықтар Каспийдің солтүстік бөлігіне жіберіледі. Келесі күз айларында олар теңіздің осы бөлігінде орналасқан аралдар мен шалықтарға жиналып, ұзақ уақыт жатып, ұйықтап, демалады – олар суық ауа-райының басталуын және мұздың пайда болуын күтеді. Бұл жинақтар шоғырлар деп, ал олар орналасқан аралдар мен шалықтар – жатақтар деп аталады.

Қыста теңізде мұз жамылғысы пайда болған кезде итбалықтар оған қарай жылжиды. Мұнда аналықтары (бір аналық негізінен бір күшік туады), күшіктерін тамақтандырады, еркектермен жұптасады. Күшіктер эмбриональды шашты түсіріп, "ақтардан" "сұрларға" айналады, тез өседі және салмақ қосады, өздері тамақ алып, тәуелсіз болады. Мұзда ересектердің бір бөлігі,

сондай-ақ даралар да түлейді. Қыстың жағдайына байланысты – жылы, орташа немесе қатал, итбалықтар 3-4 айға дейін мұзда - қарашаның аяғынан наурыздың соңына дейін болады.

Мұз жамылғысының бұзылуымен және көктемнің басталуымен итбалық популяциясының түлеп үлгермеген бөлігі қайтадан Солтүстік Каспийдің аралдары мен шалықтарын толтырады. Көктемнің температуралық жағдайына байланысты наурыздан мамырдың басына немесе аяғына дейін түлеу шоғырлары пайда болады - салқын көктем итбалықтардың жатақтарда шоғырлану мерзімін ұзартады.

Түлеуден кейін, қоректену кезеңінде итбалықтардың көп бөлігі теңіздің Оңтүстік бөлігіне қоныс аударады, қалғаны Солтүстік және Орталық Каспийге бөлінеді. Мезгіл-мезгіл итбалықтар жазда теңіз жағалауына немесе аралға шығады, сол жерде уақытша орналасады.

Осылайша, Каспий итбалығы жартылай сулы жануарлар тобына жатады, олардың өмір салты тіршілік ету ортасын - су мен құрлықты мезгіл-мезгіл өзгертуді қажет етеді және Солтүстік Каспий Каспий итбалығының өмірінде маңызды рөл атқарады.

Солтүстік Каспийдің қазақстандық бөлігінде Каспий итбалығын сақтаудың заңнамалық негіздері

1974 жылы Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің 30.04.74 "Каспий теңізінің солтүстік бөлігінде қорық аймағын жариялау туралы" № 252 қаулысы қабылданды [14,15]. Ол КСРО Жоғарғы Кеңесінің 1972 жылғы 20 қыркүйектегі "Табиғатты қорғауды одан әрі жақсарту және табиғи

ресурстарды ұтымды пайдалану жөніндегі шаралар туралы" қаулысын орындау үшін және [16] КСРО Министрлер Кеңесінің 1968 жылғы 23 қыркүйектегі № 759 "Каспий теңізінің ластануын болдырмау жөніндегі шаралар туралы" қаулысына сәйкес қабылданды [17].

Бұдан әрі қорық аймағының аумағы, Қазақ КСР Министрлер кеңесінің 1978 жылғы "Каспий теңізінің солтүстік бөлігінің қорық аймағына Жайық өзенінің су айдыны мен жайылмасын қосу туралы" қаулысына сәйкес [18] кеңейтілді. Каспий теңізінің солтүстік бөлігінің қорғалатын аймағына қазіргі қорғалатын аумақтың шекарасынан Барбастау өзенінің сағасына дейінгі Жайық өзенінің акваториясы мен жайылымы кірді.

Бұдан әрі "Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі қорық аймағы туралы ережеге өзгерістер енгізу туралы" Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің 1989 жылғы 15 қыркүйектегі № 290 қаулысы қабылданды [19], онда, атап айтқанда, "Ауыл шаруашылығы өндірісін кеңейту үшін уылдырық шашатын жер болып табылмайтын учаскелерді пайдалануға" рұқсат етілді.

1993 жылы Каспийдің солтүстік-шығысында теңіз мұнай кен орындарын игеру жұмыстары басталды. Сол кезде қолданылып жүрген "Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы" ҚР Заңының 48-бабына сәйкес "Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі мемлекеттік қорық аймағындағы арнайы экологиялық талаптар" құжаты әзірленді, ол ҚР Үкіметінің 1999 жылғы 31 шілдедегі № 1087 қаулысымен бекітілген. Онда жер қойнауы мен табиғатты пайдалану режимі, биоресурстарды қорғау жөніндегі арнайы іс -

шаралар, экологиялық мониторинг міндеттері, бақылау және жауапкершілік мәселелері, сондай-ақ шешімдер қабылдау процесінде жұртшылықтың рөлі қарастырылады [15].

Қазіргі уақытта ҚР Экологиялық Кодексінің 268-бабына [20] және "Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы" ҚР Заңының 73-бабына [7] сәйкес "Еділ (Қазақстан Республикасының шегінде) және Орал өзендерінің атыраулары бар Солтүстік Каспий шығыс бөлігінің акваториясы Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі балық қорларын сақтауға, бекіре тұқымдас балықтардың және басқа да бағалы балықтардың мекендеу және табиғи өсімін молайтудың оңтайлы жағдайларын қамтамасыз етуге арналған мемлекеттік қорық аймағына кіреді".

ҚР Экологиялық кодексінде Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі мемлекеттік қорық аймағында қызметті жүзеге асыру режиміне шектеулер және Каспий итбалығының жатақтарын сақтауға қатысты Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі мемлекеттік қорық аймағында шаруашылық қызметтің әртүрлі нысандарын жүзеге асыру кезіндегі бірқатар экологиялық талаптар (269-278-бап) белгіленген.

269-баптың 1-тармағында "Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі мемлекеттік қорық аймағы шегінде функционалдық аймақтарға бөлу негізінде қызметке толық тыйым салынған қорық учаскелері бөлінеді....».

Бірақ Каспий итбалығының қорық аймағын қорғаудың басымдықтарында болмауы Каспий итбалығының мекендейтін жерлерін сақтау үшін қорық режимі бар аймақтарды құруды негіздеуді қиындатады.

Каспий итбалығын сақтау үшін ерекше қорғалатын табиғи аумақты құрудың теориялық негіздері

Каспийдің қазақстандық бөлігінде Каспий итбалықтарын сақтау үшін неғұрлым пәрменді шара ретінде мемлекеттік табиғи резерват (МТР) құру ұсынылады. Қазақстан заңнамасына сәйкес заңды тұлға мәртебесі бар ЕҚТА-ның дәл осы түрі [7, 20] тек сақтауға ғана емес, сонымен бірге жоғалған мекендеу орындары мен түрлер санын қалпына келтіруге арналған. МТР негізгі қызметіне "табиғи ресурстарды пайдаланудың экологиялық-экономикалық принципі негізінде аумақтың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қолдау" кіреді. Демек, МТР биоәртүрлілікті сақтау және табиғатты тұрақты пайдалану, басқаша айтқанда, жануарлар мен өсімдіктердің тіршілік ету ортасын бұзбайтын әдістермен табиғи ресурстарды ұзақ уақыт пайдалану сияқты екі жақты мақсатқа жауап беретін жеке шаруашылық жүргізуші субъект ретінде қызмет етеді.

Бұл ретте резерват аумағы екі аймаққа бөлінеді – кез келген шаруашылық қызметке тыйым салынатын қорық режимі және белгілі бір шектеулермен шаруашылық қызметтің әртүрлі нысандары сақталуы және жүзеге асырылуы мүмкін буферлік аймақ.

Қорық режимі бар аймаққа немесе ядро аймағына теңіз бен аралдардың көбеюі мен қалыптасуы кезінде итбалықтар үшін ең маңызды аймақтар кіруі мүмкін, сонымен бірге теңіз регрессиясы мен климаттың жылынуымен ұзақ уақыт бойы бұл маңыздылығын жоғалтпауы мүмкін. Бұл ретте "ЕҚТА туралы" ҚР Заңына сәйкес [7] ядро аймағы биоәртүрлілікті, экологиялық жүйелер мен ландшафттарды ұзақ мерзімді сақтауға арналған және осындай мақсаттарға жету үшін жеткілікті мөлшерге ие болуға тиіс. Жоғарыда

келтірілген талдау көрсеткендей, Каспий итбалығының ең маңызды мекендейтін жерлерін анықтау мен сақтау талаптарына сүйене отырып, резерваттың өзегіне теңіздің салыстырмалы түрде терең теңіз аймақтарына іргелес жатқан теңіздер мен аралдар жатқызылуы мүмкін. Оларға Солтүстік Каспийде: тереңдігі 5-8 м шегінде Орал Бороздина ойпатының шығыс бөлігіндегі Каспий су айдыны, Тюленьи аралдары архипелагына жататын 2-ден 7 м тереңдікке дейінгі теңізге іргелес Құлалы, Балықты, Теңіздік аралдары жатады.

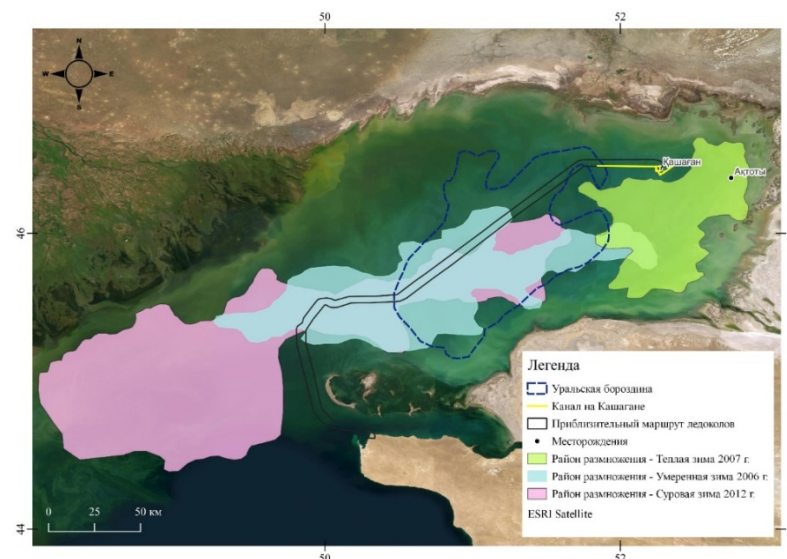
Буферлік аймақ-экологиялық бағдарланған шаруашылық қызметті жүргізу және биологиялық ресурстарды орнықты молайту үшін пайдаланылатын МТР аумағының учаскесі. Мемлекеттік табиғи-қорықтың буферлік аймағында шекті, реттелетін және өзек аймағының экологиялық жүйелерінің жай-күйіне теріс әсер етпейтін әртүрлі нысандарды жүргізуге болады: жоғалған Каспий итбалығының жатақтарын қалпына келтіру жұмыстарын жүргізуге болады, итбалықтардың пайда болуы кезінде олардың бұрынғы маңыздылығы, кәсіптік балық аулау және кеме қатынасы алынып тасталуы керек, бұл ретте балықшылар теңізде тастап кеткен немесе жоғалтқан ауларды жинау, сондай-ақ жақын маңдағы таяз су учаскелеріне шығару жұмыстары жүргізілуі керек, әуесқойлық (спорттық) балық аулауды жүргізуге, экологиялық туризмді дамытуға, аумақтарды ғылыми-зерттеу, білім беру және ағарту үшін пайдалануға болады [7].

Ең дұрысы, буферлік аймақ шаруашылық қызметтің барлық түрлері дамыған аумақтан қорғалатын өзекке дейінгі өтпелі аймақ болуы керек, оны қоршап, оған антропогендік әсердің әсерін азайтатын буфер қызметін атқаруы керек.

Каспий итбалығын мұз қабатында өсіру кезінде тіршілік ету ортасын сақтау үшін екі қосымша әрекет нұсқасын қарастырған жөн. Екі нұсқа да қыстың әртүрлі түрлерімен, климаттың жылынуымен, теңіздің регрессиясымен байланысты барлық белгісіздіктерді ескеруі керек, бұл мұз жамылғысында итбалықтардың орналасуына әсер етеді.

Олардың біріншісі Солтүстік Каспийдегі белгілі бір аумақта кеме қатынасын қоса алғанда, кез келген антропогендік әсер алынып тасталатын қорық режимін негіздеуді және орнатуды көздейді. Қысқы итбалықтардың таралуының көпжылдық деректерін талдау негізінде қысқы авиациялық есептерге сәйкес ең жоғары жиіліктегі және/немесе тығыздықтағы итбалықтардың концентрациясы пайда болатын теңіздің шектеулі аймағын анықтау ұсынылады. Мысалы, 2005-2012 жылдардағы авиа түсірілімдер негізінде алынған қыстың әр түріне арналған бір-бірінің үстінен орналасқан итбалықтардың таралу карталарын суретке түсірейік. [21] (сурет). Көріп отырғаныңыздай, Орал Бороздин ойпаты аймағында итбалықтардың күшіктеуі әртүрлі қыс түрлерінде кездеседі. Бұл учаскенің көбею кезеңінде мұздағы итбалықтардың күзгі және қысқы қозғалысы кезіндегі маңыздылығы да таңбалау нәтижелерімен расталады [11]. Орал Бороздинасы 5-8 м тереңдікпен сипатталады [9], осы себепті теңіз деңгейінің төмендеуіне аз ұшырайды және -30 м БС деңгейінде итбалықтардың көбеюі үшін жағдайлар сақталады деп күтуге болады. Осы талдауға сәйкес, болашақ ЕҚТА теңіз қорғалатын аймағын Каспий қайраңындағы теңіз мұнай және газ кен орындарына қызмет көрсету кезінде негізгі тасымалдау жолдарынан алыс болатындай етіп, осы бассейннің шығыс шекарасында анықтауға болады, бірақ ол қоршалған

әмбебап қорғалатын ядро ретінде қызмет етеді, ол буферлік аймақ болады және осылайша қыстың барлық түрлерінде қысқы итбалықтардың шектеулі аумақтарын қорғаудың ерекше режимін қамтамасыз етеді.

Сурет 1 – Қыстың әртүрлі түрлерінде Каспий итбалықтарының көбею аймақтары және қысқы навигацияның шамамен бағыты

Орал Бороздинасының шығыс бөлігіндегі итбалықтардың көбею орындарын және теңіздің солтүстік-шығыс бөлігіндегі арал жатақтарының ауданын сақтау үшін қорық учаскесінің жоғарыда негізделген акваториясын салыстыру осы екі аймақты біріктіруді ұсынуға мүмкіндік береді. Резервтік ядродан арал жатақтарын қамту үшін буферлік аймақты шығысқа қарай жалғастыруға болады. Бұл жағдайда географиялық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар қысқы, көктемгі және күзгі итбалық жатақтары үшін ең маңызды теңіз аймағын қамтитын біртұтас теңіз

кеңістігі қалыптасады. Бұл ретте қорық ядросынан буферлік аймақтың шекаралары шығысқа қарай орташа көпжылдық теңіз деңгейінің (-28 м БС) жағалау сызығына дейін созылып, солтүстіктен оңтүстікке қарай итбалық жатақтарының орналасуына тең жолақты 46°13 '0.12" солтүстік ендік, 52°40'57.9036" солтүстіктегі шығыс бойлық және 45°35'20.82" солтүстік ендік, 52°24'23.42" оңтүстіктегі шығыс бойлық. Осылайша, буферлік аймақтың шекараларына қазіргі уақытта Каспий итбалықтарының көптеген шоғырлары пайда болатын қолданыстағы жатақтар да, батыс бағытта қорық ядросына дейін және шығысқа қарай теңіз регрессиясы жалғасқан кезде пайда болуы мүмкін әлеуетті жатақтар да кіреді – теңіздің болашақ жағалау сызығына дейін -28,0 метр БС белгісінде. Демек, бұл схемада оқиғалардың дамуының екі балама сценарийі ескеріледі және қазіргі кезеңде де, болашақта да Каспий итбалықтарының ең маңызды мекендеу орындарының сақталуы қамтамасыз етіледі.

Қашаған кен орнында мұнай өндіруді қамтамасыз ету үшін маңызды қызметтің бұл түріне тыйым салуды белгілемей, Каспийдің солтүстік-шығыс бөлігіндегі қорғалатын ядроның айналасындағы буферлік аймақ қыста кеме қатынасын бақылау үшін Орал Бороздинасының белгілі бір бөлігін де қамтуы керек.

Ұсыныс

Қорық аймағында Каспий итбалықтарының мекендейтін жерлерін сақтау үшін қорық учаскелерін ұйымдастыру мақсатында:

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтың басымдығына Каспий итбалығының популяциясын сақтауды енгізу, бұл ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың шектеулі аумақтарында және «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 73-бабының 1-тармағында мынадай редакцияда мемлекеттік қорық режимін белгілеуге мүмкіндік береді:

«Солтүстік Каспийдің шығыс бөлігінің Еділ атырауларымен (Қазақстан Республикасының шегінде) және Оралдың акваториясы Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі мемлекеттік қорғалатын табиғи аумаққа кіреді, балық қорын сақтауға, бекіре балықтарының, басқа да бағалы балық түрлерінің және Каспий итбалықтарының табиғи өсімін және өмір сүруінің оңтайлы жағдайларын қамтамасыз етуге арналған.»

Введение

Каспийский тюлень – вид, находящийся под угрозой исчезновения (*Endangered*), этот статус установлен в Красном списке Международного союза по охране природы (МСОП) в 2008 г. [1]. В 2017 году Конвенция о сохранении мигрирующих видов диких животных [2] подтвердила указанный статус вида и призвала прикаспийские государства заключать международные соглашения для его сохранения. В 2020 году каспийский тюлень включен в Перечень редких и находящихся под угрозой исчезновения видов животных Республики Казахстан [3]. Аналогичный статус вид имеет во всех прикаспийских странах [4,5].

В 2021 году Комиссия по выживанию видов и Всемирная комиссия по охраняемым территориям МСОП на основании заключений специалистов прикаспийских государств и международных экспертов информировала о том, что трем ключевым местам обитания каспийского тюленя присвоен международный статус — *Important Marine Mammal Area (ИММА)* [6]: ледовым полям Северного Каспия, необходимым для размножения; районам миграций и нагула; местам весенних и осенних скоплений; рекомендовано при создании ООПТ с целью сохранения единственного морского млекопитающего Каспия рассматривать обозначенные районы в качестве приоритетов.

Однако, среди приоритетов охраны государственной заповедной зоны в северной части Каспийского моря [7] каспийского тюленя нет. Поэтому настоящие рекомендации направлены на исправление этого пробела.

Условия и образ жизни каспийского тюленя

Каспийское море – самый крупный континентальный водоем планеты, расположенный на стыке Европы и Азии, оно протянулось в меридиональном направлении с севера на юг на 1030 км, а ширина его с запада на восток составляет от 196 км до 435 км. Впадает в Каспийское море более 130 рек, ни одна не вытекает, море не имеет связи с Мировым океаном и его соленость значительно ниже океанических вод, составляя от 6 до 13 промилле [8,9].

По геоморфологическим и гидрометеорологическим условиям Каспийское море условно делится на три части: Северный, Средний и Южный Каспий. За условную границу между Северным и Средним Каспием обычно принимают линию, соединяющую остров Чечень с мысом Тупкараган, а между Средним и Южным Каспием – линию остров Жилой – мыс Куули. Северный Каспий – наименьшая по площади и самая мелководная часть Каспийского моря со средней глубиной 4–5 м, в Среднем – глубины достигают 600–700 м, в Южном – доходят до 1025 м.

Каспийское море – частично замерзающий водоем, установление ледового покрова на нем имеет зависимость от суровости зим, которая по сумме градусо-дней для Северного Каспия подразделяется на пять типов: очень суровая зима, суровая зима, умеренная зима, мягкая зима, очень мягкая зима [10].

Вне зависимости от типов зим, ежегодно устойчивый ледовый покров образуется только в северной ее части, но в суровые зимы кромка льда может продвигаться в

Средний Каспий приблизительно на уровень южной оконечности полуострова Тупкараган, а в очень суровые – образуется далее вдоль побережья, частично заходя и в южную часть моря.

Каспийский тюлень – морское млекопитающее, эндемик Каспийского моря, ихтиофаг, питается рыбами и некоторыми водными беспозвоночными животными – креветками, бокоплавами, моллюсками. Дышат тюлени атмосферным воздухом, но в поисках пищи могут нырять, достигая глубины 200 метров, при этом, задерживая дыхание до 20 минут [11]. Это самый маленький представитель ластоногих животных - взрослый зверь имеет длину от кончика носа до конца задних лап 120-170 см, массу в среднем 50-60 кг, но может достигать при наибольшей упитанности и 90 кг [1,12,13].

Каспийский тюлень распространен по всему морю и для него характерны сезонные миграции, связанные с размножением, линькой и нагулом.

Начиная с сентября, тюлени направляются в северную часть Каспия. В течение последующих осенних месяцев они скапливаются на расположенных в этой части моря островах и шалыгах, подолгу лежат, спят и отдыхают – ждут наступления холодов и образования льда. Эти скопления называются залежками, а острова и шалыги, где они располагаются – лежбищами.

В зимнее время, когда образуется в море ледовый покров, тюлени переходят на него. Здесь самки щенятся (одна самка рождает преимущественно одного щенка), кормят щенят, спариваются с самцами. Щенки линяют, сбрасывая эмбриональный волосной покров и превращаясь из

«бельков» в «сиварей», быстро растут и набирают вес, становятся самостоятельными, добывая уже сами пищу. На льду происходит также линька части взрослых, а также и неполовозрелых особей. В зависимости от условий зимы – теплой, умеренной или суровой, тюлени на льду проводят до 3-4 месяцев – с конца ноября и до конца марта.

С разрушением ледового покрова и наступлением весны, та часть популяции тюленя, которая не успела перелинять на льду, опять заполняет острова и шалыги Северного Каспия. Образуются линные залежки с марта по начало или конец мая в зависимости уже от температурных условий весны – более прохладная весна удлиняет срок залегания тюленей на лежбищах.

После линьки, в нагульный период большая часть тюленей мигрирует в южную часть моря, остальная часть распределяется по Северному и Среднему Каспию. Периодически тюлени и летом выходят на побережье моря или острова, кратковременно на них залегая.

Таким образом, каспийского тюленя относят к группе полуводных животных, образ жизни которых требует периодической смены среды обитания - воды и суши, и Северный Каспий играет значительную роль в жизни каспийского тюленя.

Законодательные основы сохранения каспийского тюленя в казахстанской части Северного Каспия

В 1974 году было принято Постановление Совета Министров Казахской ССР № 252 от 30.04.74 «Об объявлении заповедной зоны в северной части Каспийского моря» [14,15]. Оно было принято во

исполнение Постановления Верховного Совета СССР от 20 сентября 1972 г. «О мерах по дальнейшему улучшению охраны природы и рациональному использованию природных ресурсов» и в соответствии [16] с Постановлением Совета Министров СССР от 23 сентября 1968 г. № 759 «О мерах по предотвращению загрязнения Каспийского моря» [17].

В дальнейшем территория заповедной зоны, согласно Постановлению Совета Министров Казахской ССР 1978 года «О включении в заповедную зону северной части Каспийского моря акватории и поймы реки Урала» [18], расширилась. В заповедную зону северной части Каспийского моря была включена акватория и пойма реки Урал от границы, существующей заповедной зоны до устья реки Барбастау.

В дальнейшем было принято Постановление Совета Министров Казахской ССР № 290 от 15 сентября 1989 г. «О внесении изменений в Положение о заповедной зоне в северной части Каспийского моря» [19], где, в частности, разрешили «использовать для расширения сельскохозяйственного производства участки, не являющиеся нерестилищами».

В 1993 г. в Северо-Восточном Каспии были начаты работы по освоению морских месторождений нефти. В соответствии со статьей 48, действующего в то время Закона РК «Об особо охраняемых природных территориях», был разработан документ: «Специальные экологические требования в государственной заповедной зоне в северной части Каспийского моря», который утвержден Постановлением Правительства РК № 1087 от

31 июля 1999 г. В нем рассматривается режим недр- и природопользования, специальные мероприятия по охране биоресурсов, задачи экологического мониторинга, вопросы контроля и ответственности, а также роль общественности в процессе принятия решений [15].

В настоящее время согласно ст. 268 Экологического Кодекса РК [20] и ст.73 Закона РК «Об особо охраняемых природных территориях» [7] «Акватория восточной части Северного Каспия с дельтами рек Волги (в пределах Республики Казахстан) и Урала входит в государственную заповедную зону в северной части Каспийского моря, предназначенную для сохранения рыбных запасов, обеспечения оптимальных условий обитания и естественного воспроизводства осетровых и других ценных видов рыб».

В Экологическом кодексе РК установлены ограничения режима осуществления деятельности в государственной заповедной зоне в северной части Каспийского моря и ряд экологических требований при осуществлении различных форм хозяйственной деятельности в государственной заповедной зоне в северной части Каспийского моря (ст. 269-278), касающиеся и сохранения лежбищ каспийского тюленя.

Особо отметим, что в п. 1 статьи 269 указано, что «В пределах государственной заповедной зоны в северной части Каспийского моря на основании функционального зонирования выделяются заповедные участки с полным запретом деятельности ....».

Но отсутствие в приоритетах охраны заповедной зоны каспийского тюленя затрудняет обоснование создания зон

с заповедным режимом для сохранения местообитаний каспийского тюленя.

Теоретические основы создания особо охраняемой природной территории для сохранения каспийского тюленя

Наиболее действенной мерой для сохранения каспийских тюленей в казахстанской части Каспия рекомендуется создание государственного природного резервата (ГПР). Именно этот вид ООПТ со статусом юридического лица, согласно законодательству Казахстана [7, 20], предназначается не только для сохранения, но и для восстановления утраченных местообитаний и численности вида. К основной деятельности ГПР относится также «поддержка устойчивого социально-экономического развития территории на основе эколого-экономического принципа использования природных ресурсов». Следовательно, ГПР служит отдельным хозяйствующим субъектом, в наибольшей степени отвечающему двуединой цели – сохранению биоразнообразия и устойчивому природопользованию, иными словами, длительному использованию природных ресурсов методами, не разрушающими среду обитания животных и растений.

При этом территория резервата подразделяется на две зоны – с заповедным режимом, где запрещается любая хозяйственная деятельность, и буферную, где могут быть сохранены и осуществляться различные формы хозяйственной деятельности с определенными ограничениями.

К зоне с заповедным режимом или к зоне ядра могут быть отнесены те районы моря и острова, которые наиболее

значимы для тюленей в периоды размножения и формирования островных залежек, и в то же время могут не терять эту значимость в течение длительного времени при продолжающейся регрессии моря и потеплении климата. При этом согласно Закону РК «Об ООПТ» [7], зона ядра предназначена для долгосрочного сохранения биоразнообразия, экологических систем и ландшафтов и должна иметь достаточные размеры для достижения таких целей. Как показывает анализ, приведенный выше, к ядру резервата, исходя из определения и требований по сохранению наиболее важных местообитаний каспийского тюленя, могут быть отнесены районы моря и острова, которые примыкают к относительно глубоководным районам моря. К ним относятся в Сенверном Каспии: акватория Каспия в восточной части впадины Уральская Бороздина, имеющая глубины в пределах 5-8 м, острова Кулалы, Рыбачий, Морской относящиеся к архипелагу острова Тюленьи, примыкают к морю с глубинами от 2 до 7 м.

Буферная зона — участок территории ГПР, которая используется для ведения экологически ориентированной хозяйственной деятельности и устойчивого воспроизводства биологических ресурсов. В буферной зоне государственного природного резервата могут осуществляться различные формы ограниченной, регулируемой и не оказывающей негативного воздействия на состояние экологических систем зоны ядра деятельности: возможно проведение работ по восстановлению утративших свое былое значение лежбищ каспийских тюленей, должно быть исключено промысловое рыболовство и судоходство во время залегания тюленей, в то же время должны проводиться работы по сбору рыболовных сетей, брошенных или утерянных рыбаками в море, а также выносимых на

мелководные пространства у лежбищ, возможно проведение любительского (спортивного) рыболовства, развиваться экологический туризм, использование территорий для научных исследований, образования и просвещения [7].

В идеале буферная зона должна быть переходной зоной от территории, где развита всевозможная хозяйственная деятельность, к заповедному ядру, окружать его, служить буфером, снижая влияние антропогенного воздействия на него.

Для сохранения местообитаний во время воспроизводства каспийского тюленя на ледовом покрове следует рассмотреть два взаимодополняющих варианта действий. И тот и другой вариант должны учитывать все неопределенности, связанные с разными типами зим, с потеплением климата, регрессией моря, которые будут влиять на места залегания тюленей на ледовом покрове.

Первый из них предполагает обоснование и установление на определенной территории в Северном Каспии заповедного режима, где будет исключаться любое антропогенное воздействие, включая судоходство. Предлагается на основе анализа многолетних данных зимнего распределения тюленей определить ограниченный район моря, на котором образуются концентрации тюленей с наибольшей частотой и/или плотностью по данным зимних авиаучетов. Для примера, приведем рисунок наложения друг на друга карт распределения тюленей при разных типах зим, которые были получены на основе авиаучетов в 2005-2012 гг. [21] (рисунок). Как видим, в районе впадины Уральская Бороздина происходит щенка тюленей при разных типах зим. Значимость данного участка при осенних и зимних перемещениях тюленей на льду в период воспроизводства

также подтверждается результатами мечения [11]. Уральская Бороздина характеризуется глубинами 5-8 м [9], по этой причине меньше подвержена падению уровня моря и можно ожидать, что здесь будут сохраняться условия для размножения тюленей при уровне -30 м БС. Согласно данному анализу, морской заповедный участок будущей ООПТ возможно определить на восточной границе данной впадины, таким образом, чтобы он находился в стороне от основных маршрутов судоходства при обслуживании морских нефтегазовых месторождений на шельфе Каспия, но служил бы некоторым универсальным заповедным ядром, который окружен был бы буферной зоной и обеспечивал бы тем самым особый режим охраны ограниченных мест зимних лежбищ тюленей при любых типах зим.

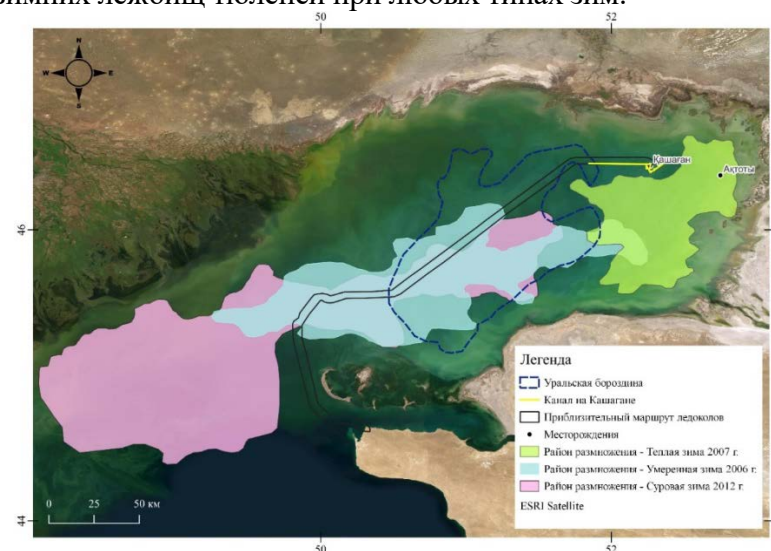

Рисунок 1 – Районы размножения каспийского тюленя при разных типах зим и приблизительный маршрут зимнего судоходства

Сопоставление обоснованной выше акватории заповедного участка для сохранения мест размножения тюленей в

восточной части Уральской бороздины и района островных лежбищ в северо-восточной части моря позволяет рекомендовать совмещение этих двух зон. От заповедного ядра возможно продолжить буферную зону в восточную сторону для охвата островных лежбищ. В таком случае образуется некоторое единое морское пространство, объединенное не только географически, но и охватывающее акваторию моря, наиболее значимую для зимних, весенних и осенних залежек тюленей. При этом границы буферной зоны от заповедного ядра должны простирается на восток до береговой линии среднепогодного уровня моря (-28 м БС) и охватывать с севера на юг полосу, равную расположению лежбищ тюленей от 46°13'0.12"СШ, 52°40'57.9036"ВД на севере и 45°35'20.82"СШ, 52°24'23.42"ВД на юге. В границы буферной зоны таким образом будут входить как существующие лежбища, где образуются в настоящее время многочисленные залежки каспийского тюленя, так и потенциальные, которые могут образовываться при продолжающейся регрессии моря как в западном направлении вплоть до заповедного ядра, так и восточнее – при возможной трансгрессии моря до будущей береговой линии на отметке -28,0 метров БС. Следовательно, в данной схеме учитывается два альтернативных сценария развития событий и обеспечено сохранение наиболее значимых местообитаний каспийского тюленя как на современном этапе, так и в будущем.

Буферная зона в северо-восточной части Каспия вокруг заповедного ядра, должна охватывать и определенную часть Уральской Бороздины с целью контроля за судоходством в зимний период, но не устанавливая запрет на этот вид деятельности, который важен для обеспечения нефтяных разработок на месторождении «Кашаган».

Рекомендация

На основании изложенного с целью организации в заповедной зоне заповедных участков для сохранения местообитаний каспийского тюленя рекомендуем:

Включить в приоритет заповедной зоны сохранение популяции каспийского тюленя, что позволит устанавливать заповедный режим на ограниченных участках заповедной зоны и изложить пункт 1 статьи 73 Закона Республики Казахстан «Об особо охраняемых природных территориях» в следующей редакции:

«Акватория восточной части Северного Каспия с дельтами рек Волги (в пределах Республики Казахстан) и Урала входит в государственную заповедную зону в северной части Каспийского моря, предназначенную для сохранения рыбных запасов, обеспечения оптимальных условий обитания и естественного воспроизводства осетровых, других ценных видов рыб **и каспийских тюленей**».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Goodman, S., & Dmitrieva, L. (2016). Pusa caspica. *The IUCN Red List of Threatened Species 2016*, e.T41669A45230700. <https://doi.org/10.2305/IUCN.UK.2016-1.RLTS.T41669A45230700.en>
- 2 Жабайы жануарлардың көші-қон түрлерін сақтау туралы конвенцияға Қазақстан Республикасының қосылуы туралы 2005 жылғы 13 желтоқсандағы N 96 Қазақстан Республикасының Заңы.
- 3 Өсімдіктер мен жануарлардың сирек кездесетін және Құрып кету қаупі төнген түрлерінің тізбелерін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 31 қазандағы № 1034 қаулысына толықтыру енгізу туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 9 қарашадағы №746 қаулысы.
- 4 Рустамов Э. А., Щербина А.А., Белоусова А.В., Маммедов С.Б. Каспийдің түрікмен секторындағы Каспий итбалығының жағдайы, 2012-2021 жж / / зоология, экология және табиғатты қорғаудың өзекті мәселелері. - 2021. - № 3. - 133–138 ББ.
- 5 Эйбатов Т. М., Гаджиев Д. В. Өзірбайжанның қазба және қазіргі пиннипедтері // ANAS Transactions, Earth Sciences. - 2022. - № 1. - 106–118 ББ.
- 6 Caspian Seal Moulting and Haul-Out Areas IMMA. (n.d.). <https://www.marinemammalhabitat.org/portfolio-item/caspian-seal-moulting-and-haul-out-areas-imma/> (accessed February 28, 2023).
- 7 "Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы" Қазақстан Республикасының Заңы. - "Әділет"ЖЗШ [Электрондық ресурс]. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30063141&pos=4;-104#pos=4;-104 (жүгінген күні: 20.12.2022).
- 8 Каспий теңізі. Гидрология және гидрохимия. / ред. С. С. Байдин, А. Н. Косарев. - М: Наука, 1986. - 205 б.

- 9 Су балансы және Каспий теңізі деңгейінің ауытқуы. / ред. Е. С. Нестерова. Мәскеу: Триада Лтд, 2016. - 373 б.
- 10 Бухарицин П. И. Каспий теңізінің солтүстік бөлігінің мұз қабатының қалыптасу заңдылықтары // Геология, География және жаһандық энергияның Оңтүстік Ресейлік хабаршысы. 2006. 3(16), 45–63 б.
- 11 Dmitrieva L., Jüssi M., Jüssi I., Kasymbekov, Y., Verevkin M., Vaimukanov M., Wilson, S., Goodman S. Individual variation in seasonal movements and foraging strategies of a land-locked, ice-breeding pinniped Marine Ecology Progress Series. 2016. 554. P.241–256. <https://doi.org/10.3354/meps11804>.
- 12 Хураськин Л., Захарова Н. Каспийдің теңіз аңы // <http://www.biodiversity.ru/programs/seal/publications/sea-animal.html#:~:text=%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B3%3A%20%D1%82%D1%8E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BB%D0%B8%20%D0%9A%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B5%20%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B5,%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8C%20%D0%B2%20%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BA%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%82%D1%8E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%8F>.
- 13 Олейников Е. П. Каспий теңізіндегі итбалық популяциясының әртүрлілігінің краниологиялық және молекулалық-генетикалық маркерлерін зерттеу (Pusa Caspica Gmelin, 1788) : дис.... биология ғылымдарының кандидаты. 25.00.28. - Мурманск, 2015. - 116 с.

14 Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің 30.04.74 "Каспий теңізінің солтүстік бөлігінде қорық аймағын жариялау туралы" № 252 қаулысы

15 Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі мемлекеттік қорық аймағы <http://gis-terra.kz/gosudarstvennaya-zarovednaya-zona-v-severnoy-chasti-kaspiyskogo-morya/#:~:text=%D0%92%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%83%D1%8E%20%D0%B7%D0%BE%D0%BD%D1%83%20%D1%81%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8,%D0%BE%D1%82%2015%20%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8F%D0%B1%D1%80%D1%8F%201989%20%D0%B3>

16 КСРО Жоғарғы Кеңесінің 1972 жылғы 20 қыркүйектегі "табиғатты қорғауды одан әрі жақсарту және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану жөніндегі шаралар туралы" қаулысы және КСРО Министрлер Кеңесінің 1968 жылғы 23 қыркүйектегі № 759 "Каспий теңізінің ластануын болдырмау жөніндегі шаралар туралы" қаулысына сәйкес

17 КСРО Министрлер Кеңесінің 1968 жылғы 23 қыркүйектегі № 759 "Каспий теңізінің ластануын болдырмау жөніндегі шаралар туралы" қаулысы

18 Қазақ КСР Министрлер кеңесінің 1978 жылғы "Каспий теңізінің солтүстік бөлігінің қорық аймағына Жайық өзенінің су айдыны мен жайылмасын қосу туралы" қаулысы

19 "Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі қорық аймағы туралы ережеге өзгерістер енгізу туралы" Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің 1989 жылғы 15 қыркүйектегі № 290 қаулысы

20 Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі - "Әділет" ЖЗШ [Электрондық ресурс]. - URL:

http://adilet.zan.kz/rus/docs/K070000212_/links#to (жүгінген күні: 20.12.2022).

21 Дмитриева Л.Н., Баймуканов М.Т., Касымбеков Е.Б., Вилсон С., Гудман С. Каспий итбалығының таралуы. Атырау облысының атласы. - Алматы, 2014. - 94-95 ББ.

Список использованной литературы

- 1 Goodman, S., & Dmitrieva, L. (2016). Pusa caspica. *The IUCN Red List of Threatened Species 2016*, e.T41669A45230700. <https://doi.org/10.2305/IUCN.UK.2016-1.RLTS.T41669A45230700.en>
- 2 Закон Республики Казахстан от 13 декабря 2005 года N 96 О присоединении Республики Казахстан к Конвенции о сохранении мигрирующих видов диких животных.
- 3 Постановление Правительства Республики Казахстан от 9 ноября 2020 года № 746 О внесении дополнения в постановление Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2006 года №1034 «Об утверждении Перечней редких и находящихся под угрозой исчезновения видов растений и животных».
- 4 Рустамов Э. А., Щербина А.А., Белоусова А.В., Маммедов С.Б. Состояние каспийского тюленя в Туркменском секторе Каспия, 2012-2021 гг. // Актуальные вопросы зоологии, экологии и охраны природы. - 2021. - № 3. - С. 133–138.
- 5 Эйбатов Т. М., Гаджиев Д. В. Ископаемые и современные ластоногие Азербайджана // ANAS Transactions, Earth Sciences. - 2022. - № 1. - С. 106–118.
- 6 Caspian Seal Moulting and Haul-Out Areas IMMA. (n.d.). <https://www.marinemammalhabitat.org/portfolio-item/caspian-seal-moulting-and-haul-out-areas-imma/> (accessed February 28, 2023).
- 7 Закон Республики Казахстан «Об особо охраняемых природных территориях». - ИПС «Эділет» [Электронный ресурс]. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30063141&pos=4;-104#pos=4;-104 (дата обращения: 20.12.2022).
- 8 Каспийское море. Гидрология и гидрохимия. / под ред. С. С. Байдин, А. Н. Косарев. - М: Наука, 1986. - 205 с.

- 9 Водный баланс и колебания уровня Каспийского моря. / под ред. Е. С. Нестерова. Москва: Триада Лтд, 2016. - 373 с.
- 10 Бухарицин П. И. Закономерности формирования ледяного покрова Северной части Каспийского моря // Южно-Российский Вестник Геологии, Географии и Глобальной Энергии. 2006. 3(16), 45–63 с.
- 11 Dmitrieva L., Jüssi M., Jüssi I., Kasymbekov, Y., Verevkin M., Baimukanov M., Wilson, S., Goodman S. Individual variation in seasonal movements and foraging strategies of a land-locked, ice-breeding pinniped *Marine Ecology Progress Series*. 2016. 554. P.241–256. <https://doi.org/10.3354/meps11804>.
- 12 Хураськин Л., Захарова Н. Морской зверь Каспия// <http://www.biodiversity.ru/programs/seal/publications/sea-animal.html#:~:text=%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B3%3A%20%D1%82%D1%8E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BB%D0%B8%20%D0%9A%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B5%20%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B5,%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8C%20%D0%B2%20%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BA%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%82%D1%8E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%8F>.
- 13 Олейников Е. П. Исследование краниологических и молекулярно-генетических маркеров разнообразия популяции тюленя (*Pusa caspica* Gmelin, 1788) в Каспийском море: дис.... канд. биол. наук. 25.00.28. - Мурманск, 2015. - 116 с.

14 Постановление Совета Министров Казахской ССР № 252 от 30.04.74 «Об объявлении заповедной зоны в северной части Каспийского моря»

15 Государственная заповедная зона в северной части Каспийского моря <http://gis-terra.kz/gosudarstvennaya-zapovednaya-zona-v-severnoy-chasti-kaspiyskogo-morya/#:~:text=%D0%92%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%83%D1%8E%20%D0%B7%D0%BE%D0%BD%D1%83%20%D1%81%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8,%D0%BE%D1%82%2015%20%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8F%D0%B1%D1%80%D1%8F%201989%20%D0%B3>

16 Постановления Верховного Совета СССР от 20 сентября 1972 г. «О мерах по дальнейшему улучшению охраны природы и рациональному использованию природных ресурсов» и в соответствии с Постановлением Совета Министров СССР от 23 сентября 1968 г. № 759 «О мерах по предотвращению загрязнения Каспийского моря»

17 Постановление Совета Министров СССР от 23 сентября 1968 г. № 759 «О мерах по предотвращению загрязнения Каспийского моря»

18 Постановление Совета Министров Казахской ССР 1978 года «О включении в заповедную зону северной части Каспийского моря акватории и поймы реки Урала»

19 Постановление Совета Министров Казахской ССР № 290 от 15 сентября 1989 г. «О внесении изменений в Положение о заповедной зоне в северной части Каспийского моря»

20 Экологический кодекс Республики Казахстан - ИПС «Әділет» [Электронный ресурс]. - URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K070000212_/links#to (дата обращения: 20.12.2022).

21 Дмитриева Л.Н., Баймуканов М.Т., Касымбеков Е.Б., Вилсон С., Гудман С. Распространение каспийского тюленя. Атлас Атырауской области. - Алматы, 2014. - С. 94-95.

М. Т. Баймуқанов, К. Б. Исбеков, А. У. Шагилбаев,
А. М. Баймуқанова, Ж. А. Сыдықова, С. Е. Рыскулов,
М. К. Сиражитдинова, Д. А. Сеиткожина,
А. А. Исақов, Ж. М. Баймуқанова

**КАСПИЙ ИТБАЛҒЫН
(PUSA CASPICA GMELIN, 1788)
СОЛТҮСТІК КАСПИЙ ҚОРЫҚ АЙМАҒЫН ҚОРҒАУ
БАСЫМДЫҒЫНА ҚОСУ ТУРАЛЫ ҰСЫНЫС**

**РЕКОМЕНДАЦИЯ О ВКЛЮЧЕНИИ КАСПИЙСКОГО ТЮЛЕНЯ
(PUSA CASPICA GMELIN, 1788)
В ПРИОРИТЕТ ОХРАНЫ ЗАПОВЕДНОЙ ЗОНЫ СЕВЕРНОГО КАСПИЯ**

ISBN 978-601-80938-4-5

Тираж 50 экз.

050010/A05B9K4 Алматы, Медеуский район,
ул. Богенбай батыра 86/47, 214 офис.
Рекламно-производственная компания «DO-Design factory»